

נתקבלו במערכת

אבוא ביתך. צניעות וקרבה בין גברים לנשים. הרב דוד סתיו והרב אברהם סתיו. ירושלים, ארגון רבני צהר והוצאת מגיד, תשפ"א. 464 עמ'. (abstav@gmail.com)

לפני שנתיים יצא לאור החלק הראשון בסדרת 'אבוא ביתך' שעסק בענייני זוגיות ומשפחה, ועתה יוצא לאור החלק השני העוסק בענייני צניעות בחברה. הרב דוד סתיו רבה של שוהם ומראשי ארגון 'צהר', שהתמודד בזמנו לתפקיד הרב הראשי לישראל, ובנו המוכשר והנמרץ הרב אברהם, מרצה ומחנך מרבני אלון שבות, מעיזים לעסוק יחד בפומבי בשאלות רגישות מאוד, שהלכה והנהגה ושיקול דעת פרטי וציבורי משולבים בהתייחסות אליהן ובפתרוןן. אם לגבי כל חלקי השו"ע נאמר כבר מזמן שההלכה אינה מתמסקה אך גם אינה ח"ו אומנות מופשטת וסובייקטיבית, קל וחומר כאשר מדובר בנושאים הרגישים הנ"ל, בהן כל חומרא עשויה לגרום לקולא וכל קולא יש בה גם חומרא. כך למשל הם עוסקים באופן מאוד מאוזן לטעמי בהיתר מגע של מתנדבת בנער פגוע בעל צרכים מיוחדים בו היא מטפלת, ומחלקים בין מגע 'בעל אופי מיני' שאסור מדאורייתא, מגע 'בעל אופי טכני' שבשעת הצורך מותר לכתחילה, ומגע שיש בו קירבה וחובה אך הוא אינו 'מיני' שמותר בשעת הצורך, אך רק עד שהמטופל יגיע לגיל עשר בערך. הם גם מחלקים בין מגע חד פעמי - למגעים קבועים וחוזרים על עצמם, ולמסקנה הם מציעים להיוועץ לפני כל החלטה כזו עם אנשי טיפול המכירים את הנושא ומשמעויותיו ועם תלמיד חכם. בהמשך הם אוסרים על בחור ובחורה שאינם נשואים לגעת זה בזה גם באופן עקיף, כגון בשיער או בקצה הבגד או באמצעות כלי וכד', למרות שבצדק הם אינם משווים בין החומרות של ההרחקות בין הבעל לאשתו הנידה לבין ההרחקות הנדרשות בין איש לאשה שאינם נשואים. הם מקילים ב'יחוד' של אדם מבוגר עם עובדת זרה אם קיימות מצלמות אבטחה או שהדלת נשארת לא-נעולה, ומתירים לִבְחור בעל נטיות הפוכות להתגורר בפנימיית הישיבה גם אם לעיתים נוצר מצב של 'יחוד' עם חבר, בתנאי שהבחור הוא צדיק שמעולם לא נכשל ומעולם לא מימש את נטיותיו ההפוכות. הם עוסקים בצורך ובגדרים של לבוש צנוע אצל נשים וגם אצל גברים, ומקילים במקום בו גם 'הנשים הצנועות' נוהגות להקל ללבוש מכנסיים רחבים-יחסית להקל כמותן בשעת הצורך. הם מתירים, שוב דווקא בשעת הצורך, ללבוש חצאיות שמגיעות רק עד סמוך לברך אם שאר הרגל מכוסה בגרב כהה, אך לא מקילים כלל בחובת כיסוי הראש לנשים נשואות, אלא רק לאלמנות וגרושות ובהיתר פרטני. הם נוטים להתיר לסמוך על המנהג להקל במגע של חיבה בין אחים ואחיות אך לא בין קרובי משפחה אחרים (חוץ מהורים והורי הורים כמובן), מתירים לגברים ונשים לרקוד במעגלים נפרדים בלי מחיצה, מתירים שירה משותפת של גברים ונשים כאשר אין זו 'שמיעה לשם הנאה', מתירים שמיעת קול אשה שמגיע ממכשירים אלקטרוניים כאשר אין זו שמיעה 'מגרה', ומתירים לראות סרט בעל תוכן חיובי שיש בו כמה קטעים לא צנועים 'ברמה של בעיות צניעות הקיימות היום ברחוב', ועוד. כ"ב פרקים יש בספר, ורובם מלאים דיון תורני-הלכתי קלאסי וביורוי דעות ועובדות הראויות לאנשי הלכה, כולל ציוני מקורות והפניות לספרים ומאמרים של גדולי ישראל, אבל אי אפשר להתעלם מהגישה

הנוטה להקל 'עד הקצה'. אין לי ספק שכוונתם של האב ובנו רצויה, ויש לשבח חלק גדול מעיוניהם ההלכתיים המעמיקים והשקופים ללומד, אך בחלק מהכרעותיהם הם 'דורכים על הקו הלבן' ולטעמי אפילו עוברים אותו. לעיתים מדובר בפסקים שראויים להישמע בעל-פה פרטנית במקרה חריג, אבל פירסומם הפומבי בוודאי לא יעלה את רף הצניעות במחננו. הסכמה של כמה מזקני וחשובי רבנינו, אם הייתה ניתנת לספר, הייתה מרגיעה את הלב שגם הפסקים המקילים יותר נמצאים בקונצנזוס, אך כנראה שאין זה המצב.

אוהל מועד. הגיגי מועד וחג. **אייר.** איציק אמתי. טנא עמרים, תשפ"א. שעז עמ'.
(morag888@gmail.com)

הרב אמתי הוא ראש ישיבת אשתמוע שבהר חברון, ממגורשי גוש קטיף וממתיישי הישוב טנא עמרים. הוא כבר הוציא לאור כמה חלקים של ספרו 'אוהל מועד' ובהם דברי הגות ואגדה על מועדי השנה בעקבות מן הראי"ה ובנו הרצי"ה קוק זצ"ל, וגדולי התורה והחסידות בדורנו ובדורות הקודמים. כך זה עוסק במועדי אייר, בימי הזיכרון וההודאה שחלים בו בעקבות הניסים והנפלאות שזכינו להם בדורנו, ובמה שסביבם - צבא ומלחמה, משוח-מלחמה ותפקידיו, חללי מערכות ישראל ומעמדם, עצמאות וריבונות וערכן, ירושלים וכיסופיה ועוד ועוד, הכל מתוך שיעורים שניתנו בישיבתו ובמסגרות שונות במהלך השנים ודברים שהתחדשו לו ביתניים. הרב איציק כולל בדבריו בחלק זה גם חוויות ותובנות אישיות משירותו הצבאי רב-השנים, כחייל קרבי בסדיר ובמילואים ובשנים האחרונות ברבנות הצבאית, והוא מספר למשל על ליווי הכוחות הסדירים כרב במבצעי 'עופרת יצוקה' ו'צוק איתן', ליווי הלכתי ומחשבתי וחינוכי ורגשי. הרב אמתי פנה אל החיילים בדברים היוצאים מתוך המוח ומתוך הלב, והדברים נכנסו גם אצלם למוח וגם ללב. הספר נחתם באופן מרגש בתיאור של פגישה משפחתית עם משפחת כלתו, צאצאי רבי ברוך מזרחי זצ"ל, סמוך לבית שבנה זה לפני יותר מ-350 שנה בירושלים, כשהוא אסר על יורשיו למכור אותו כדי שאחרי ביאת המשיח ותחיית המתים יהיה לו בית מגורים מוכן סמוך לבית המקדש...

אורות המסילה. משווה בין השקפת הרמח"ל בספר מסילת ישרים להשקפת הרב קוק. מרדכי מור ברגמן. גוש עציון, תשפ"א. 526 עמ'. (morberg707@gmail.com)

הרב ברגמן שימש שנים רבות כר"מ בישיבות בכרמיאל ובראשון לציון, ועתה משמש כראש 'בית המדרש הישיבתי' בגבעת 'עוז וגאון' שבגוש עציון. בספר הזה הוא מנסה לעשות לאמונה ולהשקפה מה שעשו הפוסקים להלכה - לסמן גבולות, להשוות שיטות, ובשעת הצורך אפילו להצביע מהו הכיוון היותר מתאים ומקובל וראוי בין השיטות השונות. זוהי דרך חדשה בלימוד אמונה ויראת ה', ומתאים להתחיל אותה עם שני גדולי האמונה הרמח"ל ומרן הראי"ה. הבקאות המיוחדת של הרב ברגמן בכתבי הרב קוק, גם הידועים פחות, באה לידי ביטוי בכך שכמעט לכל פיסקה בספר מסילת ישרים נמצאה פיסקה מקבילה בכתבי הרב קוק, כאשר לעיתים קרובות היא אינה שווה בכיוונה ובגישתה לכיוון שכתב הרמח"ל בספרו.

המחבר מביא בעמוד הימני של כל מפתח את דברי הרמח"ל כסדר ספר מסילת ישרים, ובעמוד השמאלי נמצא משפט מדברי הרמח"ל בעמוד הסמוך כשהוא מובהר ומוסבר, ומשפט או פסקה מכתבי הראי"ה המקיימים ומחזקים או חולקים ומסתייגים מדברי הרמח"ל, עם תוספת והערות. בסוף הספר נמצא קונטרס שלם של עיונים ויישובים כסדר הספר. דוגמא אחת: בפרק יז בדרכי קניית הטהרה כותב הרמח"ל שצריך להתרחק 'מתרמית הכבוד וכזביו'. המחבר מביא לכך מקורות והשלמות גם מכתבי הראי"ה, אך גם מצטט מהספר 'עין איה' על ברכות שבו כותב הרב שבעניינים לאומיים 'צריך הכרת מלך וכוח שליטה... כבוד גלוי ועוז מוחש' וכו', שהרי 'לכל זמן ועת לכל חפץ תחת השמים'... מתוך דברי הקדמת המחבר נראה שכך זה הוא פתיח בלבד לסדרת כרכים שתשווה ותסדר את שיטות המחשבה והאמונה של גדולי ישראל בכל הדורות, מלאכה אדירה שתועלתה עצומה.

בירורי הלכה לפרק ערבי פסחים. ירושלים, מכון הלכה ברורה ובירור הלכה, תשפ"א. פ עמ'. (hb@netvision.net.il)

חוברת מהודרת ובה כמאה בירורי הלכה שנכתבו על פרק ערבי פסחים ע"י חברי מכון הלכה ברורה לדורותיהם, על פי חזונו של מרן הראי"ה זצ"ל לחבר את ההלכה למקורה בתלמוד ולביאורי הראשונים שעליו. החוברת יוצאת לאור במלאת מאה שנה ל'הוצאת הרב' המפורסמת, אותה נשא מרן הרב זצ"ל בב' טבת תרפ"א לפני חכמי ירושלים, כשהוא קורא להם לעסוק ביצירה תורנית, שאחד מנדבכיה החשובים היה סיכום כל סוגיות התלמוד בתמצית על פי פירושי הראשונים וגדולי האחרונים, בדיוק מה שנעשה במכון הלכה ברורה. החוברת הוגשה במתנה למגידי שיעורי הדף היומי לקראת לימוד פרק זה בשבועות האלו.

בעצם היום הזה. עיונים בסיפורי התנ"ך לפי לוח השנה. אברהם אייזקס. ירושלים, דברי שיר, תשפ"א. 328 עמ'. (info@dshir.co.il)

התנ"ך מלא באירועים שאירעו ובמעשים שהיו, אך בדרך כלל לא מוזכר התאריך המדויק של המעשה או האירוע. לפעמים המדרשים או המסורות משלימים את הפרט הזה, ולפעמים לא. אולם בערך במאה מקומות בתנ"ך מוזכר בפירוש תאריך מסוים, ולמרות שבדרך כלל אין לגביו שום ציווי או הנחיה לדורות - מניח המחבר שלא לשוא הוזכר התאריך, ויש להכניס אותו למודעות שלנו כסדר לוח השנה. בכמה לוחות, כמו לוח 'דבר בעתו' של הרב גנוט ואחרים, מוזכרים בכל יום האירועים בתנ"ך הקשורים לאותו יום, ועוד לפני כן הוזכר הדבר באופן שיטתי בסידורו של רבי יעקב עמדין, אבל מעולם לא נעשה ניסיון להסביר ולתאר באופן מרוכז את כל האירועים שנרשם בפירוש בתנ"ך התאריך שלהם לפי סדר ימות השנה. הרב אברהם אייזקס, מחנך איש ערד, עושה זאת בספר זה באופן נעים וזורם, וכך בראש חודש ניסן למשל נזכרים ארבעה אירועים מזמן הקמת המשכן, אחד מהשנה הארבעים במדבר, אחד הוא טיהור המקדש בימי חזקיהו, אחריו הנבואה האחרונה של יחזקאל, הגורל שעשה המן, 'יסוד המעלה' בבבל, הטיפול בנשים הנוכריות אצל עזרא ובקשת נחמיה מהמלך

ארתחשסתא לעלות ארצה. בד' בניסן אנו עוסקים באבלו של דניאל, בז' בו נאמרה נבואת יחזקאל נגד פרעה, בח' בו התקיים גילוי השכינה במשכן, בט' - סיהור המקדש בימי חזקיהו, ב' לקיחת קרבן הפסח במצרים, ב"ב - הכנותיו של עזרא לעלייה לארץ (הכותרת של פסקה זו היא: 'באהווא ייסדתי את מדינת היהודים'...), ב"ג העיר שושן נבוכה, וכן הלאה וכן הלאה. הרעיון נחמד, הביצוע מבריק ואלגנטי, והרשימות בסוף לפי הסדר הכרונולוגי ולפי פרשיות השבוע מועילות מאוד.

הגהות הגר"א. נשים-טהרות. שהועתקו מכת"ק של רבינו, וכפי שנדפס בש"ס וילנא, עם פירוש אור אליהו, בתוספת הארות והערות ומראי מקומות והשוואות לשאר ספרי הגר"א. אוריאל שלמוני. הר ברכה, מכון הר ברכה, תשפ"א. תרכא עמ'. (shalmoni63@gmail.com)

אוצרות תורתיו של הגר"א לא מפסיקים להפיק פירות חדשים ומחודשים. הפעם מדובר על שדרוג משמעותי של הגהות הגר"א המוכרות לנו מדפי הש"ס, שפעמים רבות צריכות פירוש לפירושן והגהה להגהתן. מאז שנדפסו ההגהות לראשונה באופן חלקי ומשובש על דפי הגמרות בש"ס דפוס וינה תקס"ו, שנים ספורות אחרי פטירת הגר"א, הן נדפסו כמה פעמים עם תיקונים רבים, ועתה בא הרב שלמוני ומגיש לנו את הפנינים האלו במלוא יופין וברקן. נוסף על העתקה מדויקת מכתבי היד הוסיף הרב שלמוני הערות והרחבות וכן ציונים לביאור הגר"א על השו"ע ולשאר חיבורי הגר"א ותלמידיו, כשהוא מסביר את חשיבות כל הגהה ואת הבעיות שהיא פותרת. הרב שלמוני היה צריך לשמור על איזון בין פירוש אמיתי להגהה ובין קיצור בדברים האלו שאין להם סוף, ומצא לעצמו את האיזון המתאים, כך שבכרך זה נכנסו הגהות על ח"י מסכתות מתוך ארבעה סדרים. במסכת תמורה הרבה הגר"א להגיה, ונותרו הגהות בשתי מהדורות שכולן שולבו ואוחדו ופורשו וסודרו בידי האמונות של הרב שלמוני. חלק מההגהות הן למעשה פירושים לכל דבר, כתובים בקיצור נמרץ כדרכו של הגר"א, ואף הם זכו לביאור מקיף בידי המהדיר. הוא מעיר גם שבגמרות וילנא נדפסו הערות המהדיר הרב אברהם אבא קליינרמן בסוגריים אחרי ההגהה, ורבים טעו לחשוב שגם דבריו הם חלק מדברי הגר"א, מה שאינו נכון כלל. בהקדמתו מציין המהדיר, בין תלמידי חכמים שסייעו לו במקומות שונים, את הגאון הנסתר בעל 'אורחותיך למדני', והוא אינו היחיד שגאון זה עונה בתדירות על שאלותיו וספיקותיו. זהו הכרך הרביעי והאחרון בסדרת הספרים על הגהות הגר"א על התלמוד הבבלי עם פירוש 'אור אליהו' - ברכות ומועד א, מועד ב, בבא מציעא, ובכרך זה כל השאר, ואשרי מי שהתחיל במלאכה הגדולה הזאת וזכה לסיימה אחרי שנים ספורות. הרב שלמוני ממשיך בהגהות הגר"א על הירושלמי, ומסכת שקלים כבר קורמת עור וגידים.

הגות השמד. שלום צדיק. ירושלים, מאגנס, תשפ"א. 300 עמ'. (02-658659)

ד"ר שלום צדיק הוא מרצה למחשבת ישראל באוניברסיטת בן גוריון שבבאר שבע. בספר זה, לשם שינוי, במקום לחקור את כתביהם של ההוגים היהודים בתקופת הראשונים - שזהו

עיקר עיסוקו, הוא החליט לחקור את הגותם של המשומדים המפורסמים של ספרד הנוצרית בדורות שלפני הגירוש. מדובר באבנר מבורגוס ויהושע הלורקי ועוד שלושה אחרים, שם רשעים ירקב, שעזבו את תורתם ואת יהדותם בגיל מבוגר, ומאז עסקו בכתיבה ובדיבור בניסיונות, חלקם די מוצלחים, לשכנע את יהודי ספרד ללכת אחריהם. חטאו והחטיאו את הרבים. אבנר מבורגוס, למשל, נולד בשנת פ' (1320), והיה מרבני העיר בורגוס שבקסטיליה שבצפון ספרד ואף שימש בה ראש ישיבה (אמנם בניגוד למסורת הוא לא היה מתלמידי הרמב"ן). אחרי התלבטויות שנמשכו כמה שנים הוא התנצר בפומבי בגיל שישים, הפך למטיף בכנסיה, וחיבר חיבורים בעברית ובלטינית נגד התלמוד והיהדות ובעד הנצרות. כמו כן היה שותף לוויכוחים פומביים רבים שהיהודים הוכרחו להשתתף בהם, כאשר ידיעותיו הרבות במקורות היהדות הקשו מאוד על הרבנים לדחות את דבריו בקש, וכך הוא הצליח להשפיע על רבים להתנצר. גדולי חכמי ספרד בדורו ובדורות שאחריו עסקו בסתירת דבריו, ביניהם רבי יצחק אבן פולקר, תלמידו-לשעבר ואחד מגדולי רבני בורגוס, שגם כתב נגדו ספר בשם 'עזר הדת', וכן רבי יצחק ישראלי מטולידו תלמיד הרא"ש בעל 'יסוד עולם', רבי שם טוב אבן שפרוט, רבי משה הנרבוני ממפרשי מורה הנבוכים, ובעיקר רבי חסדאי קרשקש, תלמיד הר"ן וחברו של הריב"ש, שהרבה מדבריו בספרו אור ה' מיועדים לדחות את דבריו אבנר גם אם בעילום שמו. ד"ר צדיק מנתח את שיטותיהם הדתיות של המשומדים האלו ומגלה להפתעתו שאצל כמה מהם דווקא ידיעותיהם ביסודות הנצרות היו שטחיות יחסית, אך זה לא מנע מהם להפוך לנוצרים אדוקים שונאי היהדות והיהודים, ואף לעורר פרעות ושמידות נגד אחיהם לשעבר. בין השאר הוא מציין את העובדה הידועה שהרקע הפילוסופי של רבים מיהודי ספרד הקל מאוד על המסיתים לגרום להם ספיקות באמונה מה שהביא לכמות כה גדולה של משומדים ביהדות נפלאה זו, בניגוד ליהודי אשכנז שלמרות הצרות שעשו להם שכניהם הנוצרים תופעת ההשתמדות אצלם הייתה מזערית, כפי שהראה בזמנו הרב רפאל הלפרין ז"ל בספרו 'תור הזהב והשמד', וק"ו שמעולם לא נשמע על רב אשכנזי בתקופת הראשונים שהשתמד.

התודה. על סדר פרשיות התורה. הרב חיים שולביץ. ירושלים, תשפ"א. תקסה עמ'.
(h0527690963@gmail.com)

הרב שולביץ הוא תלמיד חכם ירושלמי, שמלבד לימודיו הסדירים רחש ליבו לעסוק בענייני התורה - הקרבן וכל מה שסביבו, כולל ענייני ההודאה וההודיה שבמקרא ובחז"ל ובכתבי גדולי הדורות, ובעיקר בחיבור בין תורתם של הגר"א ותלמידיו בנושא הזה ובין דברי הבעש"ט ותלמידיו. בשנת תשע"ט הוציא לאור ספר גדול בשם 'התודה' בענייני קרבן תודה - ענייני הלחמים והחלות והשמן, תודה לשמה ושלא לשמה, הזבח והנסכים, תודת חובה ותודה ושלמים, התנופה בתודה ובלולב וזמן אכילתה, מעילה בתודה והקרבה בערב פסח ובערב יום כיפור ועוד ועוד, חמישים וכמה פרקים מלאים כל טוב למדני מפורט ומבואר. עתה הוציא לאור כרך נוסף ובו כל ענייני התודה וההודאה והכרת הטוב כסדר פרשות השבוע, ענייני אמונה והשגחה והנהגה של האבות הקדושים ושל בניהם אחריהם. כך למשל

בפרשת שמיני עוסק המחבר בקשר בין ההודיה להשתחויה ולגילוי השכינה, הוא כותב על חובת ההשתחויה במקדש שמקבילה לחובת ההודיה במקדש, ועל הקשר בין שניהם לבין הכריעות וההשתחויות בתפילת העמידה ובעיקר בברכת 'מודים' תחילה וסוף. השילוב שמשלב המחבר בין הלכה ואגדה, מקרא ודברי חז"ל, נגלה ונסתר, פשט ורמז ודרש וסוד, מיוחד במינו.

ובשנה השביעית. שנת השמיטה בהתיישבות החקלאית היהודית בארץ ישראל. בועז הוטרר. הר ברכה, מכון הר ברכה, תשע"ט-תשפ"א. שני כרכים. (huttererb@gmail.com)

הפעילות בעניין השמיטה בהתיישבות החקלאית המתחדשת בארץ קשורה בעיני רבים בדמותו של מרן הרא"ה זצ"ל מאז עלייתו ארצה בכ"ח באייר תרס"ד, ובעיקר מאז שחיבר את ספרו 'שבת הארץ' לקראת שנת השמיטה תר"ע ופעל להכשרת היתר המכירה. אבל כמוכן שזה מאוד לא מדויק, וכבר עשרות שנים קודם, לקראת שמיטת תרמ"ב, החלו הדיונים והמאבקים בנושא זה, שהיו מעורבים בהם גדולי ישראל, מנהיגי ציבור מכל הקצוות, ראשי 'חובבי ציון' התורניים ואלו שפחות, 'הנדיב הידוע' - הברון רוטשילד התומך העיקרי בהתיישבות החקלאית בארץ ועוזריו, החקלאים עצמם, פובליציסטים מכל הגוונים בארץ ובחו"ל ועוד. השאלה העיקרית הייתה אם לסמוך על 'היתר מכירה' (מסוג זה או אחר) כדי לאפשר לחקלאים היהודים להמשיך לעבד את שדותיהם בשמיטה, או שיש להפקיר את השדות למרות ההשלכות הקשות שיכולות להיות למעשה זה מבחינה כלכלית, פוליטית והתיישבותית, וכן מבחינת ההשפעה על הפן הציבורי של היחס להלכה, הפגיעה באפשרות לעודד מתיישבים שומרי מצוות לעלות ארצה, ועוד. בהמלצתו של הרב אליעזר מלמד שליט"א, ראש ישיבת 'הר ברכה' ורב היישוב, החל תלמידו הרב ד"ר בועז הוטרר לפני שנים לחקור את העניין ביסודיות, ואחרי קריאת אינסוף ספרים ומאמרים, ונבירה בגנוזים ובארכיונים, והתמחות בפן ההיסטורי ובפן החקלאי והכלכלי של חידוש ההתיישבות החקלאית בארץ במאה וחמישים השנים האחרונות, יצא עתה לאור הכרך השני, וכנראה לא האחרון, בסדרה נפלאה זו. יש בה הכל - בירוים על שינויי האוכלוסיה בארץ בחמש מאות השנים האחרונות, תיאור החקלאות היהודית בארץ משנת ת"ר, השאלות ההלכתיות שנגעו בתחילה כמעט רק בעניין שיווק אתרוגי שביעת לחו"ל, צמיחת המושבות והטיפול במצוות התלויות בארץ בהן, היחסים המורכבים בין המושבות לבין היישוב הישן, התחלת הדיונים על היתר המכירה לקראת שמיטת תרמ"ט, הוויכוחים בתוך הנהגת ההתיישבות החקלאית בארץ לקראת שמיטת תרנ"ו, המתיחות סביב לנושאים דתיים במושבות ויחסי הרבנים וההתיישבות, המציאות החקלאית לקראת שמיטת תרס"ג, סוגיית הכרמים והכשרי היין, פירוט הנעשה במושבות ביהודה ובחלקי הארץ האחרים ועוד, וכל זה רק מעט ראשי פרקים מתוך למעלה מאלף עמודים עם מפתחות מפורטים ונספחים. הכרך הראשון סוקר ומברר את הנושא עד שלהי תרמ"ט, והשני עד סוף שמיטת תרס"ג. בתוך הדברים מופיעה פליאתו של המחבר על כך שהמקום היחיד בארץ שהייתה בו כנראה חקלאות יהודית רצופה מאז חורבן הבית השני, היישוב פקיעין שבגליל, לא מוזכר כלל בספרות התורנית בנושא השמיטה, למרות שהמתיישבים בו היו בקשר רצוף עם רבני צפת וטבריה. המחבר הצליח לשלב בין מחקר היסטורי מדויק הכולל

מראה מקום לכל דעה וציון כל מסמך, לניתוח הלכתי מעמיק של הדעות והמחלוקות, ולתיאור מרגש של התקופה ושל גיבוריה שבזכותם הגענו היום למה שהגענו (מאמר שלו בנושא נמצא גם לעיל בגיליון זה). זהו ספר חובה לכל מי שנושא יישום המצוות התלויות בארץ, בארץ ישראל הנבנית תורנית וחקלאית, נמצא בתחום לימודו ועיסוקיו.

והיה מחניך קדוש. על ערך הצניעות והטהרה בישראל. לְפָנֹת. דרור אריה. ירושלים, דברי שיר, תשפ"א. 171 עמ'. (drorarye@gmail.com)

הרב דרור אריה מלמד בישיבת ההסדר בשדרות, ועוסק גם בצרכי ציבור. ספרו זה מגלה בו פן נוסף שבו משתלבים שני הכיוונים האלו - השפעה חינוכית על ציבור רחב בדברים היוצאים מן הלב. בעקבות ספרו דומה שעסק בצניעות הבנים והגברים בחברה המודרנית המסובכת שלנו, מגיע עתה הספרון לבנות ולנשים, ובו דברים בהירים ומתומצתים על חובת שמירת הצניעות האקטיבית והפאסיבית של האשה בישראל, על ערכים ועל אחריות, על קדושה ועל טהרה, ועל הקשר עם ריבונו של עולם שמתבטא לפעמים בפרטים הקטנים. בספרון חמישה חלקים, הראשון עוסק בהגדרת הצניעות וקביעת גבולותיה. השני מדבר על המידות שהאדם נדרש כדי להגיע לכך שהצניעות תהיה חלק ממנו, בעיקר חיזוק מידת הבושה וההתרחקות מהגאווה והרצון ללמוד תורה ולהתקדם בעבודת ה'. בשלישי הוא עוסק באתגרי הצניעות בעידן הגאולה, עידן שבו ערך החופש גובר על ערכים אחרים, והנשים נמצאות - לפעמים שלא ברצונן - במאבק מתמיד עם העולם הגברי, ולצד כל זה התקשורת והמכשירים האלקטרוניים למיניהם מנגישים את הנמוך והרדוד והצהוב והוורוד גם למי שאינו חפץ לרדת לקומה הזו. הרביעי עוסק בטהרת החושים - שמירה על קדושת הראייה והשמיעה והדיבור והמחשבה, וקל וחומר המגע, בעידן הפרוץ שלנו. והחמישי עוסק בהלכות הצניעות הקלאסיות - גדרי כיסוי ראש לאשה נשואה, והלכות ייחוד שהן המחסום המוצלח ביותר בפני תקלות ואף אסונות בענייני צניעות. המחבר פותח את החוברת ברעיון נחמד המבוסס על דברי מרן הראי"ה זצ"ל, שדברי רשב"י 'נשים דעתן קלה' יש בהם שבח גדול לנשים, ולא כפי שנראה ממבט ראשון: הדעה, ההיגיון הנשי, מחובר לרגש הטבעי בצורה הרבה יותר דומיננטית מאשר אצל הגבר, ולכן האשה צריכה לפתח את ההסתכלות הרגשית שלה על החיים ועל האמונה ועל יחסיה עם בני אדם, לתת למצפן ולמצפון הטבעי שלה להתחדד ולהתקרב לאורחא דמהימנותא, ואז היא תהיה אשה שלמה, אשת רוח אמיתית. הרב אריה מדגיש, כמו הרמח"ל ב'מסילת ישרים', שהתועלת העיקרית מהספרון הזה הוא החזרה עליו והתמדת הלימוד בו, כך הוא יוכל לעזור לנשות דורנו לעבור פעם אחר פעם את המרחב הציבורי המודרני בשלום.

חוג הראי"ה. שיעורי הרב הנזיר על אורות הקודש. חכמת הקודש חלק ראשון סדרים ה-ו. הרב דוד כהן. עורך ראשי: הרב הראל כהן. ירושלים, 'אריאל' ו'נזר דוד', תש"פ. 31 + תרסד עמ'. (nezerdavid@gmail.com)

זהו הכרך השלישי בסדרת 'חוג הראי"ה', הכוללת את השיעורים שהעביר הרב הנזיר זצ"ל

במהלך השנים על ספר אורות הקודש. בראש מערך המחקר של 'אריאל' עומד הרב יונתן קראוס, נכדו של הרב שאר ישוב כהן בנו יחידו של הרב דוד כהן 'הנזיר' - תלמידו-חברו של מרן הראי"ה. הרב הנזיר עצמו ערך כידוע את ספר 'אורות הקודש' מפסקאות שחיבר מרן הרב קוק זצ"ל, והיה לו הרבה מה לומר על מקורותיו ועל כוונותיו. נוסף על כך בשיעורים אלו התגנבו להם מדי פעם היבטים אישיים שונים, ובעיקר בא הדבר לידי ביטוי בשני הסדרים הכלולים בכרך זה שעוסקים בנושאים שהיו חיי הנפש של הרב הנזיר, 'אור הרזים' - למי שעסק רוב ימיו בפנימיות התורה, ו'קשב הייחודים' - למי שבבסיס תורתו עמד 'ההיגיון השמעי העברי' התלוי כל כולו בהקשבה. הפירוש נערך מכתבי יד שהותיר הרב הנזיר עצמו, עם הוספות מסיכומי תלמידים, בהם הרב יוחנן פריד, הרב איסר קלונסקי ופרופ' שמשון אטינגר, וכן הרב פרופ' אהרן מונדשיין שנפטר לאחרונה ונכדו שיח' היה מעורכי הספר. הכרך נפתח ברשימה לפי סדר א"ב של עשרות הנושאים המרכזיים שנידונו בספר - מ'אהבת ה'", 'אור וקול', 'אוסר' וכו' עד 'שפת הרזים', 'תארים גשמיים', ו'תכלית הידיעה שלא נדע'. נ"ב הפרקים שבשני החלקים האלו, שהם רק חלק קטן מספר 'אורות הקודש', הוסברו ע"י הנזיר בל"ה שיעורים, והעריכה הפדנטית והמוקפדת ניסתה והצליחה לשמור על סדר הפרקים והשיעורים והסעיפים וההערות והנספחים בעזרת ראשי פרקים והפניות והדגשות. הנספחים כוללים מהדורה ראשונה של השיעורים האלו משנת תש"ג, סיכומי השיעורים של התלמידים הנ"ל, רשימת מפורטת של הספרים והסופרים שנזכרו בספר, וצילומים של קטעים מ'אורות הקודש' ומהשיעורים עליו בשלבי עריכה שונים. מלאכה גדולה מאוד עשו עורכי הספר. כמעט חמישים שנה עברו מאז פטירת הרב הנזיר, וכמעט תשעים שנה מאז פטירת רבו מרן הרב זצ"ל, ומעיינות תורתם עדיין מפיקים ופועמים במלוא עוזם, ורבים שותים לרוויה מים זכים אלו.

ישועת דניאל. שביעית ושמיטת כספים. דניאל יהושע גולדשמידט. מודיעין עילית, תשפ"א. 28 + תט עמ'. (dg9740221@gmail.com)

מצות השמיטה בימינו מתחלקת באופן חד בין החקלאים לבין הצרכנים. החקלאים מהווים היום אחוז קטן מאוד מהעובדים במשק הישראלי (וחלק מהם מגדלים בהמות ועופות ולא מעבדים שדות ומטעים), מתוכם רבים אינם יהודים, ומהיהודים רק חלק שומרי מצוות. רוב ככל הלכות שמיטה עוסק בפרטי העיבוד המותר והאסור לקראת השמיטה ובתוכה, ורק חלק קטן מהלכות הקרקע ולוונטי לאנשים שאינם חקלאים, למעט אלו שמטפחים גינות נוי סביב ביתם. לעומתם צרכני הפירות והירקות בשנת השמיטה רבים מהם שומרי מצוות, ועיקר עניינם בשנת השמיטה הוא שהמקר שלהם יהיה מלא בכל טוב ובלבד שלא יאכלו פרי אסור (שמור, נעבד, ספיח), שלא ישתמשו בפירות שביעית באופן אסור, ושלא ישליכו את השאריות בדרך ביזיון. הפתרון המקובל, לכתחילה או בדיעבד, הוא להשתמש בפירות של גויים מהארץ ומחו"ל (או בפירות של היתר מכירה למקילים בכך, ראה להלן), וכך למעשה לא קיימת כמעט 'בעיית' שמיטה במטבח, אלא רק בפירות של אוצר בית דין שבעניינם קיימות הלכות מעשיות רבות. מאות חיבורים נכתבו מאז חידוש היישוב היהודי

בארץ ישראל לפני כמאה וחמישים שנה על הלכות שמיטה, ונראה לכאורה שכבר אין מה לחדש יותר. אבל הנה הופיע זה עתה חיבור חדש ומחדש בסידורו ובתוכנו, ונראה שהוא הסנונית המבשרת את בוא השמיטה הקרבה ובאה והספרים שהיא תביא עמה. ה'פנים' בספר הוא לשונו של ספר קדום יותר - 'חכמת אדם' של רבנו בעל החיי אדם בחלק 'שערי צדק' על ההלכות התלויות בארץ (פרקים יז-כא), עליו הוסיף המחבר, רב קהילת אשכנז במודיעין עילית ומחבר סדרת ספרי ההלכה 'ישועת דניאל', מקורות וצינונים והרחבות וחיידושים במדור 'ישועת דניאל' ובהערות הרבות שמתחתיו, כיד ה' הטובה עליו. הרב המחבר מנסה ומצליח להכניס בתכלית הקיצור כמות עצומה של חומר לספר, ולכן כה חשובים שני המפתחות המפורטים (כחמישים עמודים!) המפנים לכל פרטי ההלכה - מפתח עניינים לכל חלקי הספר, וכן מפתח לפי סדר המשניות, שניהם נסדרו ע"י בן המחבר, מלמדניה החשובים של מודיעין עילית. והנה היתר שכתב המחבר בפרט הלכתי שקשה היה להעלות על הדעת שיש בו שאלה כלל, אבל מתברר שיש: בפרק טו סע' כ מזכיר בספר חיי אדם את האיסור על האדם לסקל אבנים משדהו. מוסיף הרב גולדשמידט על פי הרמב"ם (עמ' עא ואילך) שכל צורה של ייפוי שטח ע"י לקיטת האבנים אסורה, אם כי קיימים מספר תנאים להיתר. בהמשך (ס"ק קלט) כותב המחבר: ומשמע [מתוך שכתוב 'שדהו'] שדין זה לא שייך בשדה של חברו. ולפי זה נראה שמותר להרים אבנים קטנות בבית הקברות ולהניח אותן על הקבר כנהוג, כיון שאין זה שדהו, ובנוסף הוא לא עשוי לזריעה כלל. מי היה חושב שיש בכך בכלל שאלה? ובשורה לילדים: בפרק יז ס"ק פא כותב הרב שאין קדושת שביעית בגרעיני משמש מפני שהם אינם עומדים לאכילה. בכותרת (וגם במפתח המפורט) הקפיד הרב לכתוב את הכינויים הידועים למשחק זה: 'אג'ואים' (כמנהג ירושלים) ו'גוגואים' (כמנהג שאר ילדי ארץ ישראל), כדי למנוע כל חשש טעות, עד כאן מגיעה דייקנותו של הרב גולדשמידט שליט"א. יש לציין שהדברים בעניין היתר המכירה (עמ' ככו-קלד) כתובים בצורה מאוזנת ושקולה, גם הלכתית וגם היסטורית, ובימינו זה לא מובן מאליו. אמנם בהע' 154 שבמע' קלג מובאים דברי ההקדמה למהדורה החדשה של 'מעדני ארץ' על שמיטה מאת 'בני הרב זצ"ל', בה נאמר שהגרש"ז אוירבך זצ"ל חזר בו במהלך השנים וקבע שאין לסמוך על היתר המכירה; אך ידוע ומפורסם שאלו הם דבריו של בנו הגאון רבי שמואל זצ"ל, שלא קיבל את דרכו של אביו זצ"ל בעניין זה (וגם בעניינים אחרים, וגם 'צינור' את ספרו של אביו 'מנחת שלמה' במהדורה שהוא הוציא לאור כפי שהוכיח הרב נריה גוטל במספר מאמרים), ודבריו זצ"ל אינם עומדים בפני הביקורת העובדתית - הם נמצאים בניגוד מפורש לעדות הרב אליהו בקשי-דורון זצ"ל ויבל"א הרי"מ לאו שליט"א למשל, שסיפרו שכאשר הם מונו לרבנים הראשיים סמוך לשמיטת תשנ"ד הורה להם הגרש"ז להמשיך ולהפעיל את היתר המכירה כמו בכל השמיטות הקודמות בלי שום שינוי, ומדובר על חודשים ספורים לפני פטירתו. דרך אגב, גם הגאון הרידב"ז זצ"ל כחום ליבו בהתנגדותו להיתר המכירה לא תמיד דקדק לתאר את העובדות כהווייתן, לא רק בעדותו על כך שרשכבה"ג רבי יצחק אלחנן זצ"ל חזר בו מההיתר - מה שלא היה ולא נברא כפי שכתב הרב גולדשמידט בהגינות שם בהערה, אלא גם בפרטים אחרים - למשל הוא העיד שהרב קוק היה מוכן להתפטר ממשרתו כרבה של

'יפו והמושבות' כדי להימנע מליישם את היתר המכירה אם רק ימצא מְשורה באחת הישיבות במשכורת של שישה נפוליונים לחודש - וזה לא היה, וכן הגזים מאוד בתיאוריו על הצרות והאסונות שקרו לסומכים על היתר המכירה, כפי שהוכיח העילוי הצעיר הרב איתם הנקין הי"ד במאמרו 'עובדות ומיתוסים בפולמוס השמיטה' (התפרסם בכתב העת 'עלוני ממרא' של ישיבת 'נר' קרית ארבע תשס"ח גיל' 121 עמ' 48 ואילך), וחבל שהדברים הבעייתיים הללו הובאו בתוך דבריו היפים של המחבר. כידוע הישוב החקלאי ה'חרדי' היחיד בזמנו, 'מחנה ישראל' שבעמק יזרעאל, התפרק ונסגר במהלך שנת השמיטה תרצ"ח מפני שלא יכול היה להחזיק מעמד בשמיטה בלי היתר המכירה, ותושביו התפזרו [חלקם אף עברו לקיבוצים החילוניים שכניהם!], והיום יושב על אדמותיו קיבוץ דברת, וכדי ביזיון וקצף... בדיוק מזה ומהדומה לזה חששו כבר הרבה שנים קודם הגר"א והרא"ה וכל התומכים בהיתר. אפשר להתנגד להיתר, אבל לא לזלזל בחששות האמיתיים שהיו לגורל היישובים בלעדיו. החזו"א זצ"ל שהיה מודע לכל זה התיר היתרים מופלגים בהלכות עבודת הקרקע בשמיטה כדי שלא יזדקקו להיתר ועל פיו נהגו יישובי פא"י, אבל בלי זה ובלי זה כנראה אי אפשר. היום ההרשאות שכותבים החקלאים לנציגי הרבנות לצורך מכירת הקרקע לגוי בשמיטה וגם המכירה עצמה נעשות בצורה הרבה יותר רצינית, עם רישום כל חלקה נמכרת וחתומות עורכי דין וכו', הכי פחות 'הערמה' שאפשר - למרות שבדודאי שהכל הערמה, שהרי הכוונה שאחרי השמיטה הקרקע תחזור לבעליה היהודיים, כמו כל ההערמות האחרות שמקובלות על הפוסקים, ואכמ"ל. נחזור אל הראשונות - 'ישועות דניאל' על שמיטה הוא ספר הלכתי חשוב ומועיל שימש רבים בשנת השמיטה הבאה עלינו לטובה, וישר כוחו של הרב המחבר שליט"א.

מדריך שימושי לתולדות גאונים ראשונים ואחרונים. הרב אברהם בראונר. ירושלים, תשפ"א. 91 עמ'. (madrichgra@gmail.com)

מהדורה נוספת של המדריך הוותיק שיצא לאור לראשונה בשנת תשל"ט, ובו רשימה כרונולוגית של 295 גדולי ישראל, מרב אחאי גאון בעל השאלות ועד רבי אליהו אליעזר דסלר בעל 'מכתב מאלה' המשגיח מיישיבת פוניבז'. הפרטים המובאים הם תאריכי הלידה והפטירה של בעל הערך ומקומותיהם, חיבוריו, רבותיו ולפעמים גם תלמידיו, לא פחות ולא יותר. אין חלוקה גיאוגרפית במדריך זה, ולכן רבנו גרשום מאור הגולה מאשכנז נמצא בין רב שריא גאון ובנו רב האי, כי רגמ"ה נולד על פי המקובל כמה שנים לפני רב האי. זוהי חוברת מועילה ונוחה לשימוש למרות שעל כמה פרטים שבה יש מקום לדון, והיא מהווה זיכרון ראוי למחברה הרב בראונר ז"ל שהלך לעולמו בחצי ימיו לפני ל"ה שנים.

מחקרים תלמודיים. בתלמוד הבבלי, בתשובות גדולי אלג'יר ובענייני ארץ ישראל. נח עמינח. הרצליה, ניב, תשע"ט. 830 עמ'. (aminoah@post.tau.ac.il)

פרופ' עמינח לימד יהדות ותלמוד שנים רבות באוניברסיטת תל אביב ובמוסדות אחרים,

והיבר ספרים ומאמרים רבים. בספר עב כרס זה הוא אסף ל"ג מאמרים שכתב במשך עשרות שנים, והדפיסם מסודרים ומעודכנים. נוסף למאמרי מחקר על הנוסח והסגנון ודרכי סידור הסוגיות בתלמודים שנמצאים במדור הראשון בספר, הוא עסק באופן מעמיק בתולדותיהם ותורתם של חכמי אלג'יריה בסוף תקופת הראשונים וראשית תקופת האחרונים, מפרעות קנ"א בספרד-רבתי שגרמו לנדידת יהודים רבים לצפון אפריקה ועד אחרי הגירוש בשנת רנ"ב, והמאמרים בנושא זה נמצאים במדור השני. ה'גיבורים' הראשיים שלו הם הריב"ש והרשב"ץ ובנו הרשב"ש שהיו גדולי הרבנים באלג'יריה וסביבותיה בשנים האלו, והוא בוחן ומתאר באופן מעמיק את הנהגותיהם ואת בתי מדרשותיהם ואת קהילותיהם ואת חיבוריהם. בין השאר הוא חוקר סדרת תשובות של הרשב"ץ ובנו הרשב"ש בנושא סבוך של יבמה צעירה מהעיר תאזה, ומגיע למסקנה, כדי שסדר התשובות יתאים, שיש לדחות בכמה שנים את מועד פטירתו של הרשב"ץ, במקום בשנת ר"ד המקובלת - לסוף שנת ר"ז לפחות. אמנם הוא מזכיר (עמ' 550 הע' 43) שהרב י"מ פלס ואני הקטן חולקים עליו בפרט זה, ומפנה למאמר שפרסמנו בשנת תשנ"ו ב'סיני' כתגובה למאמרו בגיליון קודם. במאמרו הוכחנו שהמסורת המקובלת שפטירת הרשב"ץ אירעה בשנת ר"ד (1444) מעוגנת בעדויות רבות, ולא רק שמקושיא 'לא מתים' - אלא גם אי אפשר בגללה להאריך חיים של חכם שנפטר כבר... במקביל הראינו שאפשר ליישב ולסדר את התשובות בענייני היבמה הנ"ל באופן שונה בלי לשנות את שנת פטירת הרשב"ץ, אך אין כאן המקום להאריך בכך. המדור השלישי בספר כולל שמונה פרקים בענייני ארץ ישראל, גבולותיה ותולדותיה והלכותיה. בסוף הספר צורפה רשימת המקומות שבהם התפרסמו המאמרים שבספר לראשונה. יש להעיר שחסר בספר מבוא או הקדמה או פתיחה של המחבר, והרי 'ספר בלי הקדמה כגוף בלי נשמה', וגם נעדר בסופו מפתח שהיה מציג לפני המעינים את החומר הרב שמכיל כרך מעניין זה ומקיל עליהם את טורח החיפוש. יישר כוחו של פרופ' עמינח על ספרו החשוב, שיזכה לעוד שנים רבות בריאות וטובות ופוריות.

מכת מדינה. הלכות מדינה במשבר מגפת הקורונה. עורך ראשי: הרב פרופ' נריה גוטל. ניצן, מרכז תורה ומדינה, תשפ"א. 413 עמ'. (www.toramedina.org.il)

מגיפת הקורונה עדיין כאן. חז"ל אומרים שפעם לשישים או לשבעים שנה הקב"ה מביא מגפה לעולם, והעולם הפעם קיבל דחייה - המגפה הגדולה העולמית האחרונה אירעה לפני קצת יותר ממאה שנה בשלהי מלחמת העולם הראשונה, מגפת השפעת הספרדית שהפילה מיליוני חללים. אולם מגפות אחרות, בקנה מידה יותר קטן, היו והיו, בני גילי עוד זוכרים את הרבים ניצולי מגפת שיתוק הילדים שנותרו נכים ברמות שונות במגפה שפגעה בעיקר בתינוקות בראשית שנות החמישים, והיו גם מגפות אחרות. החיסונים שבעזרתה פותחו במאה השנים האחרונות שינו את התמונה, והרבה מגפות וירליות נעלמו לחלוטין מן העולם, או לפחות הצטמצמו מאוד בממדיהן והן אינן מאיימות על רווחתו של העולם. למגפות גדולות עולמיות קיימות תופעות לוואי מובחנות - סגרים בין מדינות ובתוכן, חובות התנהגות מסוימות, לעיתים מכבידות מאוד, על האזרחים, משבר כלכלי, חשש

לקריסת מערכות הבריאות והרווחה ועוד. אינסוף דיונים בכתבי עת וקבצים ואתרים כבר דנו בפרטים המעשיים של דרך שמירת המצוות הראויה לפרט ולקהילה בתקופה זו, אך הספר הזה מיועד לעיון ודיון ממבט תורני על ההיבטים הציבוריים והלאומיים של המגפה, בתקווה שחלק מהתובנות והמסקנות יגיעו גם לידי קובעי ההחלטות ויסייעו להם לנווט את מדינת ישראל ואת עם ישראל באופן יותר מדויק. "ט כותבים, תלמידי חכמים ואנשי מחקר תורניים, קיבצו לספר אחד "ט מאמרים הקשורים למגפה דידן. מורנו הרב יעקב אריאל שליט"א פותח את הקובץ כאשר הוא אחוז את השור בקרניו: מדינת ישראל היא מדינת חסד, צרות הפרט הופכות בה להיות עניין לציבור, ולכן זכותה וחובתה לדאוג לנפגעים ולמנוע ריבוי נפגעים נוספים, כאשר הוא מוכיח מראשונים ואחרונים שחששות שאינן פיקוח נפש מובהק ביחס ליחיד - עולות לכדי פיקוח נפש גמור כאשר מתייחסים לציבור. אחריו ראש המרכז לתורה ומדינה ולשעבר רבו של גוש קטיף, הרב יגאל הכהן קמינצקי, עוסק ברמת הסיכון שאדם ראשי לקחת על עצמו כדי לדאוג לפרנסתו, העורך הרב גוטל, שמשמש כראש מערך המחקר במרכז, עוסק בשאלה העדינה והקריטית מתי ענייני ממון של ציבור הופכים להיות למעשה ענייני נפשות, ושאר הכותבים עוסקים בתוקף ההלכתי של תקנות המדינה בשעת חירום, באחריות המדינה לבריאות הציבור, בדרכי האכיפה של התקנות, בזהירות הנדרשת שלא להזיק לאחרים, בקווים מנחים לניהול סיכונים לאומיים על פי ההלכה, בכללי קדימה בטיפול רפואי בשעת מגפה ועוד ועוד. במאמר מקיף וחשוב-במיוחד עוסקים שלושה חוקרים במידת האחריות שיש למדינת ישראל על יהודי העולם. הם טוענים שבניגוד לשנות יישוב הארץ והקמת המדינה, שבהם יהודי ארץ ישראל נסמכו ונעזרו בעוצמתם הכלכלית והמדינית של יהודי העולם - היום המאזן הולך ומתהפך, ומדינת ישראל ואזרחיה צריכים להרגיש מחויבות לכל יהודי בעולם, ובעיקר לסייע לקהילות שנפגעו קשה מהקורונה בכל רחבי העולם. הם מדגישים ששינוי הפרדיגמה לא יכול לבוא על חשבון הכבוד ההדדי בין הקהילות, והשאפה שכל יהודי העולם יעלו סוף-סוף ארצה לא צריכה בשום אופן לבוא על חשבון הסיוע לקהילות במקומן. הם מציעים לייסד מעין ברית מחודשת בין מדינת ישראל לקהילות ישראל בעולם על פי הנתונים החדשים והעובדות הקיימות היום, כאשר לברית ההדדית הזו עשויות להיות משמעויות מרחיקות לכת בנושאים שונים לדורות הבאים, ולא רק לעידן הקורונה. יישר כוחו של העורך על הגימור המוקפד של הספר, שהוא בעל חשיבות לשעה ולדורות.

עמק הבכא. יוסף הכהן. ערך, ההדיר ופירש ראובן בונפיל. ירושלים, מאגנס, תש"פ. 206 עמ' (msbonfil@mscc.huji.ac.il)

יוסף בן יהושע הכהן נולד בפרובנס שבדרום צרפת בחורף של שנת רנ"ז (שלהי 1496) למשפחה שמוצאה מספרד. כילד עבר עם הוריו לאיטליה, ובזכות היות אביו רופא הותרה ישיבתם בעיר ג'נובה (גנואה שבצפון איטליה). אחרי שגורשו משם עברו לעיריה הסמוכה נובי. סביב שנת ש' התחיל יוסף לחבר את ספרו הגדול 'ספר דברי הימים למלכי צרפת ומלכי בית אוטומאן', שבו הוא מתאר באופן כרונולוגי את תולדות עמי אירופה ובתוכם גם את

תולדות עם ישראל על רדיפותיו וצרותיו, כאשר הוא מעתיק מתוך עשרות מקורות ידועים יותר ופחות, מקורות עבריים והרבה יותר מקורות היסטוריים לועזיים, רשמיים ופרטיים. כדרכם של כותבי זמנו הוא מספר בעיקר על מלכים ומלחמותיהם שהם עיקר ההיסטוריה לדידו, כאשר הוא מעבד את מקורותיו לרצף בהיר בסגנון עברי תנכ"י. הספר יצא לאור בשנת ש"ד (1554) בסביניטה ובהמשך עוד כמה פעמים. המחבר טרח שנים רבות לעדכן ולתקן ולשפר את החיבור, עד לפטירתו בשנת של"ח (1578) בהיותו בן 82. ההיסטוריון המומחה לתולדות יהודי איטליה פרופ' ראובן בונפיל הקדיש ארבעים שנה לעבודה על הספר, מהתקנת הטקסט על פי האוטוגרפים השונים שהשאיר המחבר והתיקונים שלו למהדורה הנדפסת, ועד לזיהוי בלשי כמעט של עשרות המקורות שבהם השתמש - כולל פרסומים מקומיים בני עמודים בודדים מכל רחבי איטליה שנתרו, אם נותרו, בספריות בודדות בעולם, והשוואת הדברים שבספר אליהם. המהדיר מודה בהקדמתו שבאמצעים האלקטרוניים והדיגיטליים המצויים היום עבודתו הייתה עשויה להיות הרבה יותר קלה ומדויקת, ובכל זאת הוא לא פתח את כל החומר שאסף בעבודת נמלים במשך שנים לבחינה מחודשת על פי האמצעים הטכנולוגיים המתחדשים בכל יום, כי אין לדבר סוף. בהערות במהלך הספר מבוארים ומזוהים כל ביטוי וכל מקום וכל אירוע וכל אדם שמוזכרים בספר, עבודת ענק. המהדיר הוסיף מבואות ונספחים ומפתחות וציורים, והספר יצא לאור בשנה שעברה בשלושה כרכים, 1182 עמ' בסך הכל. אולם האמת היא שרק חלק קטן מספר דברי הימים הנ"ל נוגע ישירות ליהודים ולעם ישראל, והמחבר עצמו, יוסף הכהן, 'שלף' את החלק הזה וחיבר ממנו ספר אחר שנקרא 'עמק הבכא', שלדבריו ראוי לקרוא בו בתשעה באב, כי בו מתוארים לפי סדר השנים הצרות הצרות שקרו לעם ישראל בגלויות השונות, ובעיקר במחוזות אירופה. ספר 'עמק הבכא' נדפס רק מאוחר יחסית בשנת תר"ב (1852) בידי החכמים שד"ל ולטרס, והוא מתאר מאורעות שקרו ליהודים עד שנת שס"ה (1605), כולל תוספת שהוסיף מחבר עלום-שם בסוף כתיב"י על מאורעות השנים שאחרי פטירת רבי יוסף המחבר. 'עמק הבכא' נדפס פעמים רבות, ובאמת הוא מתאים לתשעה באב - הצרות והרדיפות של הכלל והפרט שמתוארות בו מצמררות. הוא נפתח בכך ש'כשמו כן הוא - כל הקורא בו ישום וישאף יחד ועפעפי יזלו מים', ומסיים במילים 'אברך את ה' אשר יעצני לחבר את החיבור הקטן הזה הכולל רוב התלאות והמהומות אשר עברו עלינו מימי החורבן עד היום הזה... כן יעזרני ה' ברחמי תמיד ויזכני לכתוב ביאת הגואל'. בשני הספרים המקוריים מופיע מדי פעם בגיליון ציור של כף יד עם אצבע מורה כדי להפנות את תשומת לב הקורא לתוכן שראוי לתשומת לב מיוחדת, והמהדיר השאיר סימנים אלו במקומם. נהנית מההגדרה של פרופ' בונפיל במבואו על משימת המהדיר בעבודתו על נוסח ספר (עמ' 31): 'להציג טקסט קרוב ככל האפשר לזה שהגיוני לשער שהמחבר, אילו נמצא במקום המהדיר, היה מתיר לפרסום'. לענ"ד זו הגדרה נפלאה, שמצד אחד מחמירה עם המהדיר שלא לעשות מלאכתו רמיה - שהרי המחבר 'עומד על גביו', ומצד שני נותנת לו מעט חופש ושיקול דעת - הרי גם המחבר עצמו לא היה רוצה שטעות גמורה 'תיתקע' לדורות בטקסט שלו, או שיישמר לדורות חוסר אחידות בכתב וכד'. יישר כוחו של פרופ' בונפיל על העבודה העצומה שהשקיע בספרים אלו, מלאכה לדורות.

פירוש הרמב"ן על התורה. יו"ל ע"פ דפוסים ראשונים, עם תיקונים ושינויי נוסחאות, השלמות ומובאות ותוספות, ציונים ומקורות. עם הפירושים תכלת מרדכי, כור זהב וכסף מזוקק, ועם קונטרס הערות מאת רבי מאיר אריק. מהדורה חדשה. ירושלים, מכון ירושלים, תש"פ. שלושה כרכים. (02-6510627)

לפני ט"ו שנים יצאה לאור בפעם הראשונה מהדורה משובחת זו, הכוללת את הרמב"ן וכמה ממפרשיו מוגהים ומתוקנים. אמנם לא נעשה שימוש בכתבי יד בהגהת נוסח הרמב"ן, אך הרב דביר, מהדיר מהדורת 'בית היין' של פירוש הרמב"ן שנוסחה נבחר לבסיס מהדורת מכון ירושלים, טוען שדפוס ליסבון רמ"ט מדויק ביותר, ובעזרת השוואה לדפוס רומי רל"ג ושימוש בעיון וסברה אפשר להגיע לנוסח ה'נכון' של פירוש הרמב"ן על התורה בלי להשתמש בכתבי היד. יתכן. בכל עמוד נמצא אם-כן פירוש הרמב"ן עם מפרשיו, כולם עם מראי מקום מדויקים, ומדור של הערות מרחיבות ומשלימות. סימנים כעין כף יד מפנים ל'ליקוטי הרמב"ן' - הפניות בסוף הספר לכל המקומות המפוזרים בפירוש הרמב"ן על התורה שמפרשים או מעירים על מילים אלו, ויש בכך תועלת רבה. חבל שלא נוספו הפסוקים עצמם בראשי העמודים, זה יכול היה להאיר את העיניים. בכל אופן מדובר עתה במהדורה מחודשת ומתוקנת ומשובחת בשלושה כרכים, שמקרכת את לימוד הרמב"ן לאמיתו ללבבות הלומדים.

פסח לה'. עיונים בהלכות קרבן פסח. הראל דביר. יד בנימין, תשפ"א. תקפה עמ'.
(hareldvir21@gmail.com)

הרב דביר הוא תלמיד חכם וחוקר תורני חריף ובקיא, שפרסם כבר עשרות מאמרים בנושאים תורניים שונים בכתבי עת מגוונים. הוא משמש עתה כחוקר במכון צמ"ת שבאלון שבות, וכאחד מעורכי הירחון התורני האלקטרוני 'האוצר' שיצא לאור מטעם משתתפי פורום 'אוצר החכמה'. בספר זה הוא אסף עשרים ממאמריו, שרובם פורסמו בעבר על גבי במות שונות (בעיקר 'מעלין בקודש' ו'האוצר'), בענייני קרבן הפסח, טהרתו ודרכי אכילתו, וכן בעניין פסח שני. מדובר במאמרים למדניים עמוקים עם נטייה לאסוקי שמעתא אליבא דהלכתא, אך עם הסתייגות המחבר מהכרעת ההלכה בנושאים שנידונו רק מעט בפוסקים, ושאינם עדיין לצערנו הלכה למעשה. במבוא המיוחד והמעניין שלו הוא מסביר את השיטות השונות הקיימות בראשונים ביחס למיוחדות ההלכתית והמחשבתית של קרבן הפסח, ולא מתעלם מהעובדה שהוא הקרבן הקרוב ביותר להיות קרָב בפועל גם בזמן הזה - אם כי לא איכשר עדיין דרא, לדעתו קרבן הפסח מחייב את עם ישראל לדורותיו לדלג ולפסוח על כל בעיות ההווה, להרגיש ולהכיר את מעלתו וחשיבותו העצומה בעיני ה' יתברך, וכך לפעול ולהתקדם אל הגאולה השלמה. כל פרקי הספר חשובים, אך לדעתי 'הדובדבן בקצפת' של הספר המיוחד הזה, שלמדנותו אינה פוגעת בבהירותו, הוא הפרק האחרון, הכולל כעשרים דיונים בחידושי הסטייפלר זצ"ל - הגאון רבי יעקב ישראל קנייבסקי גיסו של החזון איש, בספרו 'קהילות יעקב' על מסכת פסחים. הקונטרס הזה נפתח בשיר הלל לספר הנפלא 'קהילות יעקב' שמקיף את כל התלמוד, ספר ללא תואר וללא הדר חיצוני - תמיד באותה כריכה שחורה פשוטה וחלקה ובאותיות רש"י צפופות, ספר שמשלב למדנות עמוקה עם בהירות

מתוקה. הרב דביר מספר על 'פגישתו' הראשונה עם הספר בשיעור א' בישיבה הגבוהה ועל התפקיד החשוב שהיה ל'קהילות יעקב' בחינוך לעמקות בלימוד גם שלו וגם של למדנים אחרים. בהערותיו בקונטרס זה הוא דן בקטעים מדברי הסטייפלר בענייני קרבן פסח, מקשה ומתרחץ ומדייק ולעיתים מוסיף מקורות וראיות, והדברים מאירים ושמים. הספר החשוב הזה 'פסח לה' יצא לאור בינתיים במהדורה זמנית מצומצמת, וניתן להשגה גם כקובץ אלקטרוני אצל המחבר או בקישור <https://katzer.net/9131c6>. אני מברך את ידידי הרב דביר החרוץ והמוכשר שימשיך להפיץ את פירותיו המתוקים עוד שנים רבות בריאות וטובות.

ר' משה בן נחמן. ביוגרפיה אינטלקטואלית. עודד ישראלי. ירושלים, מאגנס, תשפ"א. 440 עמ' (oyisraeli@gmail.com)

הרמב"ן זצ"ל הוא מן החשובים והמפורסמים בגדולי ישראל מתקופת הראשונים. יצירתו מקיפה את התורה כולה - פרשנות התלמוד ופסקים, פירושי תנ"ך וספרי הגות, רישומי ויכוחים עם נוצרים ודברי הגות ומחשבה, פשט ורמז ודרש וסוד. נוסף על כך עסק בצרכי ציבור, התערב והשפיע והכריע בפולמוסים תורניים-ציבוריים, היה נציג יהודי ספרד בוויכוח ברצלונה המפורסם, ובסוף ימיו ממחדשי היישוב היהודי בארץ ישראל. 'אביהם של ישראל' הוא נקרא בפי מרן הראי"ה ובפי רבים אחרים, ולא לשוא. הרב פרופ' עודד ישראלי, בוגר הישיבה וה'כולל' בשעלבים ולפנים רבו של קיבוץ מגדל עוז שבגוש עציון, עושה חיל גם באקדמיה, ועתה הוא משמש כחוקר ומרצה במחלקה למחשבת ישראל באוניברסיטת בן גוריון שבנגב. זהו ספרו השלישי (שני הקודמים עסקו בעיונים ומחקרים בספר הזהרה), והמיוחד שבספר מקיף ומרתק זה הוא הקישור שעושה המחבר בין תורתו של הרמב"ן בשלבי חייו השונים לבין מקומות התורה הגדולים בימיו, שהרי למרות שנובל בעיר גירונה שבספרד הנוצרית וכמעט כל חייו חי בה - מקורות ההשפעה התורנית עליו נעים מצרפת של בעלי התוספות, שלתורתם התוודע בעיקר בזכות קרובו ומחוננו רבינו יונה גירונדי שלמד תקופה מסוימת בישיבת חכמי איוורא שבצפון צרפת והעביר מתורתם בעל פה ובכתב לספרד, דרך תורת גדולי ספרד ופרובנס בדורות שלפניו, ועד הגאונים, חכמי צפון אפריקה ומקובלי דורו. בספר דן פרופ' ישראלי ביצירתו של רמב"ן מזווית ראייה ביוגרפית, היסטורית ותרבותית, ומתאר את תולדות יצירת חיבוריו תוך התייחסות למהלך חייו. לדעתו יש להבין את עולמו הרוחני של הרמב"ן על רקע מכלול יצירתו, כולל החלקים ממנה שנראים לכאורה שוליים וצדדיים ולא במרכז חייו הרוחניים, שהרי כשישים שנה חרש וזרע הרמב"ן במרחבי התורה השונים, ועם ישראל לדורותיו נהנה באופן מופלג מהפירות המופלאים שצמחו בשדותיו. הספר כולל תשעה פרקים, שכל אחד מהם מתמקד ב'תחנה' אחרת בחיי הרמב"ן - היצירה התלמודית-הלכתית בצעירותו, פולמוס הרמב"ם ומה שסביבו, פירוש התורה, קבלת הרמב"ן, היחס לעבודת ה' על פי כתיב הרמב"ן השונים, החלק של הרמב"ן בפולמוס היהודי-נוצרי, הרמב"ן בארץ ישראל בסוף ימיו וההשלמות שלו ליצירותיו. לכל זה הגיע פרופ' ישראלי אחרי לימוד רב-שנים ובידורים ממצים שהקיפו את תורת הרמב"ן כולה ואת המון המחקרים והביוגרפיות שכבר נכתבו סביבו וסביב תורתו במהלך הדורות, והתוצאה בהחלט משובחת.

דרך אגב, הרב עודד טוען שהזכויות לתואר 'חידושים' לפירושי ראשונים על התלמוד שמורות לרמב"ן, הוא הראשון שקרא כך לפירושי והשאר היסטוריה... רק הערה קטנה אחת: בעמ' 25 מעיר המחבר שהיו שמצאו בדברי הרשב"ץ בשו"ת התשב"ץ ח"א סי' עב (עמ' קנח-קנט במהדורת מכון שלמה אומן ומכון ירושלים) מקור לכך שאחד מאבות אבותיו של הרמב"ן היה ר' יצחק הברצלוני (אלברגלוני), אך לדעתו זהו מקור קלוש. אך כך כתוב שם: 'והרב רבי משה בר נחמן זקנו של מורי חמי ז"ל היה ממשפחתו [של ר"י אלברגלוני]... נראה שממשפחתו ויוצאי ירכיו היה'. מתברר שגם הרשב"ץ ידע שאין הוכחות ברורות למסורת משפחתית זו, ולכן הוא אומר 'נראה'; אבל לענ"ד מסורת שהתקבלה על דעתו של רבנו הרשב"ץ לכאורה מספיקה כדי להשאיר את העובדה הזו לפחות בסימן שאלה, ואין מקום לדחות את דבריו בקלות יד ולקרוא להם 'מקור קלוש'. המפתח המפורט בסוף הספר יעיל ביותר, ומציג בהרחבה ובנוחות את עושר הידיעות שבו. יישר כוחו של ידידי הרב עודד נר"ו על הספר החשוב והמועיל הזה.

ראויים לטוב. על חירות ואחריות, זכות וראויות בזוגיות. עורך: הרב עזריאל אריאל. ניצן, מרכז אחוה, תש"פ. 198 עמ' (office@mercachva.org.il)

'שיח הזכויות' הוא אחד הנושאים המרכזיים בדיונים החברתיים-משפטיים של הדור האחרון. הצליל התמים של הביטוי הזה מסתיר מאחוריו ניסיונות נוקשים ומתמשכים לשנות את הנחות היסוד של החברה בארץ ובעולם. בארצנו הדבר בא לידי ביטוי בשנים האחרונות בניסיון לדחוף את העם היושב בציון לחיות תחת עקרונות ליברליים, ולפעמים אפילו ליברליים-פרוגרסיביים ביותר, במקום הנחות היסוד המסורתיות (תנ"ת-משמע) שהיו המסד לחיים המשותפים בארץ מהקמת המדינה ועד לדורנו. מדובר על נושאים שונים, שהמרכזי שבהם הוא הבית היהודי וה'ישראלי', ערכיו, 'כללי העבודה' שבו, האלטרנטיבות המוצעות לו, וכמובן מעמד הנשים והצורך בשינויים בו. קואליציה של כוחות חזקים דוחפים את האג'נדות החדשות האלו, כאשר חלק גדול מהנושאים מגיעים בסופו של דבר לשולחנו של בית המשפט העליון של מדינת ישראל, שהרוב הליברלי האוטומטי שבו כבר עשה שמות בערכים שהיו פעם משותפים לרוב גדול של אזרחי הארץ. על הנושאים האלו יושבים חוקרים של מרכז 'אחוה' למדיניות חברתית-יהודית שבניצן שבדרום. הם כבר הוציאו לפני שנה את הכרך הראשון שעוסק ב'שיח הראויות', שבא להחליף את 'שיח הזכויות' במוסר חברתי-יהודי מבוסס ומנומק. כעת יוצא לאור כרך שני שבא לבחון במקורות ההלכה, וביישומה בשטח בפועל, את הגישה הנכונה ליחסים בתוך המשפחה, כאשר שני הספרים הבאים בסדרה יעסקו בקשרי הורים-ילדים, ובהלכות צדקה. לפי דעתם, שהיא דעת התורה והיהדות מאז ומעולם, היחסים בתוך המשפחה היהודית כוללים יותר מחיוביות מאשר זכויות, והם במודע אינם מאוזנים לקולא ולחומרא, כאשר כגודל הזכות כך עומק החובה. הספר עוסק ב'קניין' שבו הבעל קונה כביכול את אשתו בשעת הקידושין, וביחסי הממון שבין בני הזוג שחלק גדול מהם הוא תוצאה של ה'קנין' הזה. הוא דן בזכות לחירות שכביכול נפגמת עם ההגבלות שהקידושין מטילים על שני בני הזוג, ובעיקר מאריכים הכותבים בנושא השלישי העדין

באופן מיוחד - הסתירה לכאורה בין 'זכות האדם על גופו' לבין המחויבות ההדדית הברורה והמחייבת של שני בני הזוג זה לזה, גם ב'סור מרע' - ביטול האפשרות לקשרים מחוץ לנישואין, וגם ב'עשה טוב' - מחויבות הדדית לחיי אישות תקינים ומספקים. הנושא העדין הזה מתברר באופן מקיף ומעמיק בספר המיוחד הזה, שגולת הכותרת שלו היא מאמר הסיום של רבנו הרב יעקב אריאל שליט"א על חובות וזכויות בני הזוג במשפחה המודרנית, דברים ברורים ומשכנעים. יישר כוחם של כל העוסקים במלאכה, שמנסים ממש לחסום בגופם את הזרם הפמיניסטי-ליברלי-דיקטטורי שמנסה להטביע את כלו.

שירת הים. הלכות פסח, יו"ט וחווה"מ. הלל יעקב מרצבך. יד בנימין, תשפ"א. 640 עמ'.
(shirathayam100@gmail.com)

מדובר בספר השביעי בסדרת 'שירת הים', סיכומי מקורות ההלכה ודעות הפוסקים על סדר השו"ע, המיועדים לכל החפץ בספר שמבאר את ההלכה ממקורה, ומותאמים במיוחד לאברכים העומדים להיבחן על הנושאים האלו כחלק מסמיכתם לרבנות. בסוף הכרך נמצאים מבחנים ופתרונות לחזרה והתכוננות למבחני הרבנות, וסימנים מקוצרים לזכירת תוכן סימני השו"ע - למשל סי' תצח שעוסק בשחיטה לקראת יום טוב סימנו 'תצחצח חרבך', וסי' תקמה שעוסק באיסור הכתיבה בחווה"מ סימנו 'תימנע קצת מכתובה האסורה', שהרי הכתיבה בחווה"מ מותרת באופנים מסוימים... המחבר, בן היישוב שילה שבבנימין, מכהן כבר שמונה שנים כרבה של הקהילה המרכזית ביישוב יד בנימין, אחרי שגלה עם גירוש תשס"ה מיישובו 'שירת הים', שהיה פניה של ממש על חוף הים הנפלא של גוש קטיף. לסיכומי הפוסקים נוספו הערות מחכימות, למשל בסי' תעב בהלכות הסיבה בליל הסדר מובאים דברי המשנה ברורה ס"ק ז שהגדרת הסיבה היא 'ראשו מוטה לצד שמאל' וכו', ובהערה מדויק המחבר שכוונת המ"ב לא רק לראשו אלא לראשו ורובו, כי השענת הראש לבד בלי הטיית הגוף על צידו לכו"ע אינה הסיבה כלל; וכבר ראיתי כאלו שטעו בכך בעקבות חוסר הבהירות הנ"ל בדברי המשנה ברורה. יישר כוחו של הרב הלל על חריצותו ודייקנותו, יזכה ה' להוסיף להוציא לאור פירות נאים ומשובחים כאלו כהנה וכהנה.

שְׁלוֹם אֶהְלֶךְ. טהרת המשפחה הלכות והליכות. הרב אליקים לבנון. ירושלים, הוצאת 'מגיד' וישיבת 'ברכת יוסף' אלון מורה, תשפ"א. כט+361 עמ'.
(elonmore@gmail.com)

הרב אליקים לבנון שליט"א רב-הפעלים משמש כראש הישיבה באלון מורה ורכב אזורי של השומרון. עד לאחרונה נשא על כתפיו גם את נטל הרבנות של היישוב הגדול אלון מורה, אך תפקיד זה הועבר ביזמתו לאחרונה לאחד מתלמידיו. בתוקף כל תפקידיו אלו הוא מלמד ומשיב ופוסק כבר עשרות שנים בנושאי טהרת המשפחה לרבים. כדרכו בלימוד ובפסיקה עצמם, גם בספר זה באה לידי ביטוי שיטתו של הרב לבנון לכלול כללים ולרדת מהם אל הפרטים, מה שמקל על ההבנה וגורם לשיטתיות ובהירות בפסיקת ההלכה. במחלוקות בין

האחרונים העמיד לפניו הרב המחבר בעיקר ארבעה מפוסקי הדור האחרון - הרב עובדיה והרב אליהו, הרב פיינשטיין והרב ווזנר זצ"ל, ובמקום הצורך פרושים לפניו ספרים רבים נוספים. הספר מחולק באופן נוח וקריא בין גוף הטקסט ובו סיכום ההלכות למעשה לבין הערות השוליים ובהן מקורות והרחבות, וכמובן מובאים בו ההבדלים בין הפוסקים לפי מרן הבית יוסף והפוסקים לפי הרמ"א. תשומת לב מיוחדת ניתנה בספר לדרך ההדרכה לחתנים ולכלות, מה לומר ומתי לומר, ולא רק הלכות נכתבו בו אלא גם הנהגות ועצות והנחיות מועילות. ברוך ה' קיימים כבר על מדפי הספרים כמה וכמה ספרי הדרכה וסיכומי הלכות בענייני טהרת המשפחה, אך לספר זה הגוון המיוחד שלו, שבודאי ימצא חן בעיני תלמידי ומקורבי הרב לבנון, וגם בעיני ציבור רחב שאינו מעוניין רק בשורה התחתונה אלא גם בהסברים ומקורות קצרים וענייניים להלכות הפסוקות בנושא רגיש זה של טהרת המשפחה. אחת העצות שמציע הרב אליקים שליט"א לזוג הצעיר היא שלא להרבות אחרי ההחלטה והאירוסין ולפני החתונה בפגישות, להמעיט אפילו בשבתות משותפות בתקופה רגישה זו, ומצד שני למלא את המפגשים ביניהם בתוכן חיובי וערכי ולא בבילוי זמן חסר משמעות. עוד הוא מציע לבני הזוג 'להגדיל ראש' בהכנות לחתונה במקרה שההורים הם המארגנים והמזמינים, ולוודא בעדינות ובדרך-ארץ שרמת הכשרות והנהגות הצניעות בחתונה מתאימה להם, שהרי לפעמים הציפיות של בני התורה בנושאים אלו שונות ממה שנראה להוריהם מתאים. עוד יש לציין את הדרכת הרב לבנון לשמור על קשר עם מדריך החתנים גם אחרי הנישואין, כדי שתהיה כתובת מתאימה וזמינה בכל מקרה של שאלות וספקות בהלכות ובהנהגות. יישר כוחו של הרב המחבר שליט"א על הספר החשוב, הבהיר והמועיל הזה, עוד ינוב בשיבה.

שלי ושלכם שלה הוא. נשות חכמי המשנה והתלמוד. ברוריה בן שחר. ירושלים, ספריית בית אל, תשפ"א. 406 עמ' (bruryaben@gmail.com)

המשנה והתלמוד הם ספרי היסוד של התורה שבעל פה, והם מכילים לא רק הלכות וציוויים והגדרות אלא גם סיפורים ותיאורים מתוך חיי התנאים והאמוראים ובני משפחותיהם. אם שיחת תלמידי חכמים צריכה לימוד, ק"ו שכן הוא לגבי הנהגותיהם שהובאו לדורות בספרים אלו ובמדרשים השונים, וכבר נכתב הרבה על תולדות החכמים ומעשיהם בכלל ובפרט. אולם רק מעט נכתב על בנות הזוג, ולעיתים האם או הבת, של החכם שבאופן טבעי הוא העומד במרכז מסירת התורה לדורות הבאים, אך פרוטה לפרוטה מהמעט הזה מצטרפות לחשבון גדול. אחותי הרבנית בן שחר מקדומים מלמדת כבר שנים רבות במכללות ובמסגרות שונות בין השאר על דמויותיהן של הנשים שהוזכרו בספרות חז"ל, כדי להכירן וללמוד עליהן ומהן. אחרי דחיפה ועידוד מבעלה הרב יצחק שליט"א ראש הישיבה בקדומים ומבני משפחתה ותלמידותיה הרבות, החליטה לצאת לדרך, לאסוף את המאמרים שכבר פרסמה ולהכין באופן מסודר את כל החומרים שאספה לחיבור מקיף. התוצאה היא ספר שמתאר בשבעים פרקים כמאה דמויות של נשים המופיעות בחז"ל, כשהמטרה העיקרית המוצהרת של הספר היא חינוכית - התוויית דרך לנשים בישראל שרוצות לבנות בית של תורה

שמבוסס על מסורות קדומות שיסודן בקודש. המחברת קראה לא מעט עבודות אקדמאיות ומחקרים שנפוצים היום בעיקר סביב לימודי ה'מגדר', ורבים מהם לא נראו לה לא בתוכנם ולא במטרתם, והספר הזה הוא גם תשובה מסוימת להם. לספר מצורפים מכתבי ברכה של הרב יעקב אריאל שליט"א, שאף צירף כדרכו הערות שהוכנסו בשמו לגוף הספר, ושל הרב דב ליאור שליט"א, ואף הרבנית ליאור צירפה את דברי ברכתה שהספר החשוב הזה יסייע לכך שנשות דורנו תיישמנה בטוב את חלקן החשוב במשימת האדרת התורה בימינו. כפי שכתבה המחברת בהקדמתה, היא ליקטה מספרות חז"ל וממפרשיה בכל הדורות את מה שקשור למעשיהן של נשות גדולי האומה התנאים והאמוראים, לדבריהן ולסיפורים עליהן, כדי להכיר את אורח חייהן, את אמונותיהן, את התנהלותן בתוך משפחותיהן, את דרכי החינוך שלהן ואת הנהגותיהן, ולעיתים גם את טעויותיהן. בעניין אחרון עדין זה אי אפשר שלא להיזכר ב'מעשה דברוריה' שמוזכר ברמז במסכת ע"ז (יח, א), כשרש"י בשם 'איכא דאמרי' מציג לפני הלומד כביאור הרמז הזה סיפור נורא, שפשוט לא ניתן להבנה וממש אינו מתקבל על הדעת. לכאורה נאמנת עלינו עדות רש"י למרות הקושי העצום שבה, אלא שהראשונים כולל בעלי התוספות תלמידי תלמידיו לא מזכירים כלל פירוש זה, וזה תימה. והנה מצאה הרבנית בן שחר שהרב יעקב עדס מירושלים מעיד באחד מספריו שהרב אלישיב זצ"ל אמר לו בפירוש שהמעשה לא היה ולא נברא, והדברים מתאימים מאוד למחקר מקיף שפרסם הרב איתם הנקין הי"ד על מעשה ברוריה, שמסקנתו היא שלא יצאו הדברים האלו מידו של רש"י, והמשפט הזה בפירוש רש"י על מסכת ע"ז הוא תוספת מאוחרת ולא מוסמכת שנכנסה בטעות מאחד מכתבי היד אל הדפוסים. המחברת מדגישה שחז"ל לא נמנעו מלספר סיפורים קשים ואפילו בענייני צניעות גם על גדולי ישראל, אך היא שמחה לסמוך על קביעתו של הגריש"א ועל מחקרו של הרב איתם שמהם אפשר להסיק שהסיפור הזר והמוזר הזה כנראה שאינו אמין, ורבי מאיר ואשתו המיוחדת ברוריה נקיים. הספר עצמו מסודר לפי סדר כרונולוגי, ומפתח מקיף בסופו מסייע למצוא את הנשים ואת בעליהן לפי סדר א"ב, וכן להגיע לנקודות המרכזיות שבו לפי מפתח נושאים מפורט.

שלמת אליהו. ביאורים לביאורי הגר"א. יורה דעה הלכות תערובות (סימנים צח-קה). שלמה מתתיהו לוונטהל. ירושלים, תשפ"א. תכג עמ'.
(loewenthal@neto.bezeqint.net)

אחרי הכרכים על הלכות נידה והלכות טבילה, הלכות מתנות כהונה, אבר מן החי, בשר שנתעלם מן העין, חלב ודם ומליחה (י"ד סימנים סא-עח) והלכות בשר וחלב (י"ד סימנים פז-צז), ממשיך הרב לוונטהל במשימתו לבאר את המקורות שבבאר הגולה ובביאור הגר"א, והפעם על הלכות תערובות. בדקדוק עצום ובשימוש בכל המקורות האפשריים צועד הרב לוונטהל בעקבות רבי משה רבקה בעל באר הגולה ונינו הגר"א בביאוריו, ופותח ומבהיר ומגיה ומשלים ומבאר כל אחת מרובות המובאות והמקורות המוזכרים בביאורים אלו על השו"ע. מלאכה מושלמת עשה ידידי הרב לוונטהל בסדרת ספרי 'שלמת אליהו' אשר לו, תועלת רבה ללמדנים ולפוסקי ההלכה.